

Nagodba među vukovima – ili poziv savjesti za opće dobro

Toma Akvinski o državi¹

Miljenko BELIĆ

Sveti Toma Akvinski veliko je ime u kulturi ne samo kršćanstva, nego i svijeta, Europe napose. Nije stoga čudno da se u razmjerno kratkom vremenskom razmaku i u prijevodu na hrvatski jezik pojavio već treći oveći izbor iz njegovih djela. Prvi je: Toma Akvinski, *Izabrano djelo*.² Drugi je: Toma Akvinski, *Izbor iz djela*.³ Treći, nedavno objelodanjen, donosi izbor pod vidikom *jedne* teme, države. Vesele nas sva ova izdanja. Aktualnog trenutka radi nastojat ćemo na nekoliko stranica uz Tomino vodstvo razmišljati o državi.

1. I filozofi pristupaju temi o državi

Da se politolozi, pravnici, ekonomisti, vojni stručnjaci... zanimaju za državu, razumljivo je. No da se i filozofi zanimaju za državu, to u prvi mah može iznenaditi. Ipak – samo u prvi mah, jer filozofi se zanimaju za čovjeka, te stoga i tema o državi nužno postaje temom njihova zanimanja.

Platon je napisao dijalog »*Država*«, velik i po obujmu i po važnosti. Srodan mu je i drugi, »*Zakoni*«. No Platon u konkretnom životu, pri pokušaju da predobije za svoje zamisli gospodara Sicilije Dionizija Starijeg, i dvadesetak godina kasnije njegova sina Dionizija Mlađeg, nije imao sreće. Propao je sam pokušaj, a Platon je pri povratku bio prodan kao rob. Drugi boravak bio je nov neuspjeh, a treći se je pretvorio, praktično, u boravak u zlatnom kavezu.

I Plotin je razmišljao o gradu uređenom prema Platonovim nuputcima, koji bi i ime imao prema idejnom začetniku, zvao bi se Platonopolis. Car

1 T. AKVINSKI, *Država*. Prijevod s latinskog izvornika i bilješke – Tomo Vereš. Suradnik – Matej Jeličić. »Gloбус«, Zagreb 1990. Str. 350 (s kazalima; Tomini tekstovi počinju na str. 47).

2 T. AKVINSKI, *Izabrano djelo*. Izabrao i priredio Tomo Vereš. »Gloбус«, Zagreb 1981, str. XVI + 413.

3 T. AKVINSKI, *Izbor iz djela*. Tekstove preveli pok. Veljko Gortan i Josip Barbarić. Izbor, redakcija i predgovor Branko Bošnjak. »Naprijed«, Zagreb 1990, u dva sveska: I. str. CXLIX + 370; II. str. VII + 371-750). To je do sada najopsežniji izbor Tominih tekstova na hrvatskom jeziku. »Obnovljeni život« još nije u mogućnosti donijeti prikaz tog djela (izložiti njegove odlike i – što je također uvijek neminovno – iznijeti nekoliko kritičkih primjedbi). U znak zahvalnosti prof. dr. Branku Bošnjaku na tom značajnom pothvatu, kao i prevodiocima, pok. prof. dr. Veljku Gortanu i dr. Josipu Barbariću, želimo barem ovom bilješkom upozoriti naše čitatelje na taj opširan prijevod.

Galijen isprva je dopustio izgradnju tog novog grada u blizini Rima, a poslije je to dopuštenje opozvao. Takvo je bilo Plotinovo iskustvo s konkretnim vladarom za filozofske naputke o stvarnom živom gradu.

2. Konkretno iskustvo svetog Tome o državi i onom što je vezano uz državu

I sveti Toma Akvinski imao je svoje osobno, višestruko složeno iskustvo sa stvarnom, realnom državom. To je iskustvo bilo takve naravi da nije moglo nemati utjecaja – i to jakog – na čitavu Tominu psihu, napose u onim područjima koja su u vezi s državom, točnije s onim što čovjek u koliko je čovjek doživljava ili može doživljavati u susretu svoje osobe s državom kao institucijom i s onima koji upravljaju državom.

Evo o čemu se radi.

U vrijeme rođenja svetog Tome i njegova ranog djetinjstva vladao je Fridrih II. kao kralj Njemačke, Italije i Sicilije koja je kao kraljevina obuhvaćala i grad Napulj te još dio talijanskog kopna prema Rimu, otprilike do glasovitog Monte Cassina i područja koje je pripadalo grofovima Akvinskim. Pri sukobima između Fridriha II. i pape Grgura IX. ratno razmeđe bilo je upravo na tom području, tako da su grofovi Akvinski po teritoriju nekad bili podložnici Grgurovi, nekad Fridrihovi. Osobno bili su uz Fridriha. Kao što je poznato, Fridrih je pošao i na križarsku vojnu, došao do Egipta i dalje ciljeve postigao pregovorima. Jedan Tomin brat, po imenu Aimon, koji je bio Fridrihov križar, bio je g. 1232. zarobljen (Toma je tada imao otprilike 7 ili 8 godina). Otkupio ga je ne Fridrih, nego Grgur. Nakon toga Aimon je ostao vjeran Papi kao vladaru. Nato je još jedan Tomin brat, koji je do tada pristajao uz Fridriha, prešao na Grgurovu stranu. Bio je uhvaćen, osuđen na smrt, i osuda je najposlije bila izvršena. Nije moguće da takav doživljaj ne bi ostavio traga u duši maloga Tome.

No makar je – kako se opravdano može pretpostaviti – na liku Fridriha II. za Tomino doživljavanje ostala mučna sjena zbog smrtne osude njegova brata i s time neka odbojnost prema vladaru i svemu što je s njime u vezi, ipak upravo je Fridrih II. nekim svojim uredbama izvršio utjecaj koji mora da je bio prekretnički u Tominu životu. Kao što je poznato, Tomu su kao malog dječaka poslali u školu benediktincima na Monte Cassinu. Kad je g. 1239. buknuo novi sukob između Fridriha II. i pape Grgura IX., ovaj put u obliku rata koji je svojom bezobzirnošću zaprepastio suvremenike, uzео je Fridrih samostan Monte Cassino za svoju utvrdu. Učenici koji su bili ondje na školovanju, otišli su kući. Toma je imao oko 14 ili 15 godina. Trebalo je nastaviti školovanje. Nastavio ga je u Napulju, gdje je Fridrih g. 1224. ustanovio sveučilište. Kako je Fridrih bio višestruko po-

vezan s Arapima – ne samo trgovačkim i diplomatskim nego i kulturnim vezama – odredio je da se na tom novom sveučilištu, suprotno uredbama drugih sveučilišta na tlu Apeninskog poluotoka (tada još samo potencijalne poslije ujedinjene Italije), mora predavati ne samo Aristotelova logika nego i filozofija prirode: djela Aristotela i djela njegovih islamskih komentatora bili su, može se reći, školski udžbenici. Štoviše, Napulj postaje središte prevođenja djela Aristotela, Avicene i Averroesa s arapskoga na latinski.⁴ To je bilo ozračje u kojem je mladi Toma proveo svoje prve četiri nepotpune godine studija. To nije bilo ozračje nepovjerenja, to nije bilo ozračje obrambenog proučavanja Aristotela i njegovih sljedbenika u islamskim zemljama iz želje da se zamijete, predusretne i isprave, npr., korijeni latinskog averoizma (a latinski averoizam bio je zaista prijekoran i neuspjao filozofski pokušaj); to je bilo ozračje u kojem se stječu intelektualne simpatije i koje su kod Tome bile i ostale vidljive kroz čitav njegov daljnji život.

Još je jedan životno utjecajan susret Tome sa stvarnošću države – države kao institucije i vladara kao osobe – koji moramo spomenuti. To je susret sa svetim Ljudevitom IX., kraljem Francuske (o. 1214-1270; kralj od 1226; g. 1258. uspostavio vrlo konstruktivan odnos s utjecajnim plemstvom; g. 1259. postigao da su se Englezi definitivno odrekli Normandije; na križarskim vojnama 1248-1254. i g. 1270. nije uspio). Tomini životopisci spominju jednu anegdotu o njegovu susretu s kraljem Ljudevitom. Kralj je više puta izrazio želju da Toma dode k njemu na ručak. No, Toma je takav susret izbjegavao. Jednom je ipak došao. Na tom je ručku, kažu, samo šutio i bio je sav zauzet svojim mislima. Nekako pri kraju ručka – još uvijek u svojim mislima – lupio je šakom o stol i rekao: »Ovo će izravnati račune s manihejcima.« A kralj je tihim glasom rekao svojim tajnicima neka priđu Tomi i nek zabilježe njegove misli.⁵ Toma je u toj anegdoti prikazan kao dražesno nespretan znanstvenik, štedljiv na vremenu, sav u svome poslu koji je u službi istine. A sveti kralj prikazan je kao čovjek profinjenih osjećaja i čovjek djela kakva slijede iz takvih osjećaja. Pa to bi gotovo mogao biti prilično vjeran književni portret obojice! Život u državi koja je imala tog takvog Ljudevita za kralja, i životni susret s državnim uređenjem onako inspiriranog stila uprave – to je, bez sumnje, važna činjenica u oblikovanju cjelovitog Tomina iskustva s državom kao ustanovom, a i s vladarom kao osobom koja može u svom životu ostvariti različitu visinu etičnosti, dakako s posljedicama za državu.

4 Usp. S. G. NOGALES, »Los Arabes en la vida y en la doctrina de Sto. Tomas«. U: *Tommaso d'Aquino nella storia del pensiero. Atti del Congresso Internazionale (Roma-Napoli, 17/24 aprile 1974) Tommaso d'Aquino ne suo settimo centenario*, volume 1. Edizioni domenicane italiane, Napoli 1975, str. 334 ss.

5 Usp. G. K. CHESTERTON, *Otac zapadne kulture*. Preveo s engleskog Josip Blažina. Naklada »Istina«, Zagreb 1939, str. 75.

Tomo Vereš drži da su Tomi bila poznata bar dva velika dokumenta iz 13. stoljeća kojima se ograničavala kraljevska vlast: Magna Charta iz g. 1215. u Engleskoj, i Zlatna bula Andrije II., hrvatsko-ugarskog kralja, iz g. 1222.⁶ To je sasvim vjerojatno. Iako u 13. stoljeću nije bilo sredstava za prenošenje vijesti kao što ih je bilo ubrzo nakon otkrića tiskarskog umijeća, a pogotovo danas, ipak vijesti su se prenosile začuđujuće brzo. Tako, na primjer, Dante, koji je od sv. Tome mlađi samo četrdesetak godina, zna ne samo za ono najvidljivije, za nedavne burne vojničke zahvate po Češkoj, Škotskoj i Engleskoj, on spominje također razvrat na nekim dvorovima, izriče težak sud o Fridrihu II., zna za političke događaje u Norveškoj, Portugalu, Ugarskoj i Navarri, štoviše, zna i za krivotvoreni novac francuskog kralja Filipa IV. Lijepog (rođen 1268, vladao od 1285, umro 1314) i Uroša II. Milutina (vladao 1282-1321).⁷

3. Posljedice tih i takvih iskustava s državom

Prirodno je očekivati da su ti susreti – i oni razorni, i oni plemeniti – ostavili traga u Tominoj duši, te dosljedno i u njegovu naučavanju.

Prvo spomenimo jednu kratku Tominu rečenicu iz Sume teologije I-II 95, 1 c, svršetak: »Za mir i kreposni život ljudi bilo /je/ nužno da se donose zakoni, jer kao što kaže Filozof /Aristotel/ u I. knj. Politike: 'kao što je čovjek – kad je savršen krepošču – najbolja od životinja, tako je i – odvojen od zakona i pravde – najgori od svih.' Naime, čovjek da bi udovoljio svojim požudama i okrutnostima ima oružje razuma koje druge životinje nemaju.«⁸ Toma je imao tužnu prigodu izbliza vidjeti i osjetiti uživo

6 Bilj. 34 na str. 70 (vidi našu bilj. 1), uz Tomin tekst *O kraljevstvu* I 6.

7 Usp. D. ALIGHIERI, *Raj*. Preveli Mihovil Kombat i Olinko Delorko, »Matica Hrvatska«, Zagreb 1960 (odlomak o kojem ovdje govorimo preveo je i bilješkama pratio Olinko Delorko), devetnaesto pjevanje, stih 106 ss; o Filipu stih 118-120, o Urošu stih 140-141, str. 117-118, bilješke str. 230-231.

8 I-II 95, 1 c svršetak. U: T. AKVINSKI, *Država...* (v. bilj. 1), str. 178. Uz tu rečenicu Vereš spominje i varijantu prijevoda Vladimira Premeca: »Čovjek ima oružje razuma radi odupiranja požudama« (*Hrestomatija etičkih tekstova*, Sarajevo 1978, str. 104). Slično prevodi i Josip Barbarić: »/.../ima oružje razuma da bi obuzdavao svoje požude i svoje okrutnosti« (Toma Akvinski, *Izbor iz djela...* /v. bilj. 3/ II str. 662). Vereš se je služio kritičkih izdanjem Leonine, a Premec i Barbarić služili su se, vjerojatno, relativno starijim izdanjima Tomina teksta. Tekst što ga čitamo u izdanju izdavačke kuće Marietti, iz god 1932, II str. 540. ima: »/.../ quia homo habet arma rationis ad expellendas concupiscentias et saevitias, quae non habent alia animalia.« Prijevodi Premeca i Barbarića u skladu su s tom varijantom. No Leonina ima ne »ad expellendas«, nego »ad explendas« – »da bi udovoljio svojim požudama i okrutnostima« ili »da bi ispunio svoje neuredne težnje /usp. I-II 82,3 c/ i okrutnosti«. Služim se tekstom Leonine u dodatnim svescima golemog *Index Thomisticus* što ga je sa suradnicima izdao Robert Busa u 49 svezaka, Frommann – Holzboog, Stuttgart – Bad Canstatt, 1. svezak 1975, zadnji 1980. Iste godine *S. Thomae opera* u sedam sitno tiskanih folijanata. Naše navedeno mjesto u vl. 2. str. 480 (stupac c).

što znači oružje razuma u službi niskih strasti, npr. smrt svoga rođenog brata na stratištu a zbog djela koje ne možemo ne smatrati plemenito nadahnutim, ili u onom – za ona vremena – natprosječno bezobzirnom ratu između Fridriha II. i Grgura IX., kad je Toma morao napustiti Monte Cassino. No upravo u tom ratu ono »oružje razuma« javilo se je na djelu i u ovom obliku da su se posuđivali izrazi iz Objave i upotrebljavali u borbenoj propagandi u oba smjera, na primjer da je Fridrih onaj sveto-pisamski »knez mira«, mesijanski car, itd., ali i da je antikrist i krivovjerac. A ti su izrazi u ono vrijeme značili mnogo. Razum je postao oružje »požuda i okrutnosti« – to i, nažalost, štošta drugo Toma je vidio, te kad je za to došla etički opravdana prigoda, on je to i napisao.

No, Bogu hvala, imao je Toma i pozitivnih dojmova iz susreta s državom. G. K. Chesterton, obrađujući susret svetog Tome s kraljem svetim Ljudevitom IX., donosi vrlo povoljne sudove o Ljudevitu, te uspoređujući ga s Fridrihom upozoruje na činjenicu da je s Fridrihom propala utopija o Zapadnom Rimskom Carstvu u tadašnjoj Europi (koje bi bilo *stvarno* carstvo!). Obratno, Ljudevitove reforme unutar Francuske (a te su reforme išle prema većoj i zdravijoj slobodi državljana), potom njegova politika prema Engleskoj, bile su za Francusku samo pozitivni poeni (unatoč neuspjelih križarskih vojni).⁹ Tako sudi Chesterton i povjesničari na koje se oslanja. Toma je bio preblizu tim događajima a da bi o njima mogao suditi već s pogodnošću koju daje »povijesna udaljenost«. No njegovi opisi práva koje može imati narod (baš narod, tako piše Toma, on uopće ne govori o privilegiranim feudalcima), njegovi opisi raznovrsnih blagodati koje može izvesti dobar vladar, i mučnih opasnosti što prijete od zlog vladara i njegove utjecajne okolice – promatrani u svjetlu događaja koje je Toma proživljavao kao njihov suvremenik – nisu samo zanimljivi i vrlo zanimljivi, nego i, usudio bih se reći, upravo su vizionarski. To vrijedi i za one članke iz Sume teologije, ispisane školski – dakle prividno »sivo« ali do u pojedinosti precizno i kremenito – te valjda još više za onu jednostavniju ali životniju obradbu u *O kraljevstvu*. Uskoro ćemo razmotriti i neke pojedinosti, a u svezi s osnovnom Tominom misli o 'općem dobru', 'bonum commune'.

4. Dva različita pristupa fenomenu države

Za uvod spomenimo misao Marka Višića koju izriče kao usput, iznoseći kako su vladari vremena koje on obrađuje (tj. vremena drevne Mezopotamije), išli za tim da od Boga (ili bogova) dobiju napatke za svoje vladanje. »Vjerovanje u vitalnost snova susrećmo i u drevnom Egiptu, Asiriji, Heladi i Rimu. Treba se podsjetiti da se božanstva-zaštitnici jav-

9 Usp. CHESTERTON, nav. dj. (u bilj. 5), str. 72 ss.

ljaju vladarima, svojim namjesnicima na zemlji koji odlaze u hram boga-zaštitnika da im kaže što im je u datoj, često odsudnoj situaciji činiti. Tako je novobabilonski vladar Nabukadnezar (605-562 pr. n.e.) od boga Marduka kroz san dobivao upute za ratne pohode; Salomon je prema Bibliji, Kraljevi 3,4 /1 Kr 3,4-15; izd. »Stvarnost« str. 272/ išao na brdo, zapravo svetište u Gibeonu moleći Jahvu da mu podari mudrost kako bi mogao što bolje i čestitije vladati, što mu je ovaj uslišio, obdarivši ga mudrošću i bogatstvom.« Što Višić zatim kaže vrlo je značajno: »Nemoguće je ne zapitati se koliko taj Salomonov gest odudara od ponašanja /njemu/ suvremenih vladara koji umjesto mudrosti i iskrenosti sve više pribjegavaju prepredenjaštvu i perfidnim sredstvima vladanja, kao što su zastrašivanje, tortura i tome slično.«¹⁰

Tomino shvaćanje države i vladara ide tom biblijskom stazom i stazom koju je trasiralo promatranje 'općeg dobra', 'bonum commune'. Upravo zato je Toma danas ujedno i jako »nesuvremen«, i upravo zato vrhunski suvremen. Tu ćemo svoju misao, prividno protuslovnu, izložiti uspoređujući Tomu Akvinskog i Ibn Halduna (1331-1406). Ibn Haldun u svojoj Mukaddimi (Muqaddima = uvod, prolegomena)¹¹ dobro uočava da je čovjeku potrebna zajednica, jer snaga – i uopće mogućnosti – osamljenog i od drugih odvojenog pojedinca nije dovoljna ni za osiguranje hrane: pšenicu treba posijati, požeti, ovršiti, zrnje samljati, kruh ispeći: za te radove potrebni su alati i njih netko mora proizvesti (str. 23). To je prilično blizu Tominoj misli o 'zajedničkom dobru', 'bonum commune'.

No smjer razvoja njihovih misli, napose kada se približe državi kao obliku društva, različit je. Ibn Haldun izlaže kako je »neprijateljstvo prirodno živim bićima« (str. 24): životinje imaju zasebne organe za obranu od zvijeri. Ali treba i više: »/.../ neophodan je činilac koji će spriječiti međusobne sukobe, jer su neprijateljstvo i zulum utemeljeni u životinjskoj prirodi čovjekovoj« (str. 24). Mora se pronaći jedan od ljudi koji će imati prevlast, moć i čvrstu ruku, tako da može onemogućiti međusobna neprijateljstva. U tome je smisao kraljevske vlasti (usp. str. 24-25). »Vladarski autoritet je ustvari superiornost i moć vladanja zasnovan na prinudi« (str. 40). U svom komentaru Hasan Sušić sažimlje ovako: »Nužnost vlasti vezana je za pokvarenost ljudske prirode. Jer, Bog je u duše ljudi nejednako usadio dobro i zlo, pa je količina zla znatno veća. Da bi se zlo odstranilo i spriječilo uništenje ljudskog roda, društvo nužno mora da stvori izvjesne institucije, odnosno odbranbene mehanizme sprečavanja i potiskivanja međusobnih sukoba. Ta institucija je vlast /.../ Prvi i osnovni cilj

10 M. VIŠIĆ, »Duhovni i vjerski život naroda drevne Mezopotamije«. U: *Forum, Časopis razreda za suvremenu književnost JAZU*, Godište XXIV, knjiga L, broj 10-11, Zagreb, listopad-studen 1985, str. 950 (cijeli članak 942-1020).

11 IBN HALDUN, *Muqaddima (Izbor iz djela)*. Izbor tekstova, prevod i pogovor Hasan Sušić, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1982.

vlasti je«, prema Ibn Haldunu, »da se društvo zaštititi od sukoba i da se očuva imovina. On je uvidio dva načina pridobijanja strana u sukobu da bi poštivale odluke vlasti. On vidi samo nasilje i autoritet« (str. 146). Ibn Haldun, komu rado priznajemo genijalnost u pitanjima socijalnih znanosti u davnom 14. stoljeću i na početku 15. st., bio je realističan promatrač događaja. On ne govori samo o izvoru državne vlasti (kojemu daje svoje tumačenje i koje je drugačije od Tomina tumačenja), nego i o onome što redovito slijedi u provedbi: »Vođa uzima vlast u svoje ruke koliko god je to moguće, sve dok i posljednjem ne izbije iz ruku i najmanji djelić moći. On preuzima sav suverenitet za sebe i ne dozvoljava da u njemu bilo ko učestvuje « (str. 50). Slijedi raskoš, razmetanje i nadmetanje »u hrani, odjeći, namještaju i kućnim dobrima /.../ u kulinarstvu, blještavoj odjeći i konjaništvu« (str. 50). Domet zahvata vladara, prema Ibn Haldunu, ide tako daleko da »običaji svake generacije ovise od običaja njihova vladara, kako to i poslovice !/! kažu: 'Narod slijedi vjeru !/! svog vladara« (str. 12). Prema toj njegovoj konstataciji pritisak vladara na najintimnije pravo čovjeka bio je toliko općenit da je već unišao čak i u poslovice! No Ibn Haldun vidi i ništilačke posljedice takve vladarske tiranije: upropašteno je time trajanje same te tiranske dinastije, ona traje samo tri generacije. U prvoj je još svježina onog zaleta kojim se je nova dinastija uzdigla. U drugoj prevladava raskoš i gramzivost. Treća generacija već je nesposobna i gospodarski i vojnički. Slijedi njezina propast i nastup nove dinastije (str. 54, s opširnim nastavkom).

Jedan dio tih Ibn Haldunovih misli bûdi u nama asocijaciju na ono što nam je rekao Thomas Hobbes (1588-1679). »Čovjek je čovjeku vuk« (»homo homini lupus«), veli on. To stanje primorava ljude da dokrajče stanje rata, a u interesu mira koji će odrediti neki red i pravila zajedničkog života. A tome čuvar i jamac postaje država. U državi vladar, ma tko on bio, ima u svojim rukama apsolutnu i nedjeljivu vlast, njemu je dopušteno i despotstvo.

5. Nesuvremeno i suvremeno

Ako kao »suvremeno« (po vrijednosti »suvremeno«) uzmemo ono što se doista zbivalo i zbiva, napose, u našem stoljeću, i da je »suvremen« onaj mislilac koji je to idejno spremao, izgrađivao i podržavao, onda je sveti Toma strašno »nesuvremen«. No obratno, ako je po vrijednosti »suvremeno« ono što je mučna naša stvarnost – naša »suvremenost« – došavši do apsurdna u jezivo okrutnom stupnju napokon posve bjelodano pokazala, a to je da treba ići korjenito drugačijim putovima, onda je Toma suvremen, i to vrhunski suvremen mislilac o državi i o onom što je uz državu povezano.

Promotrimo nekoliko primjera!

Što je za Tomu mir? Dakako, ne mir groblja. Da li možda samo mir ravnotežice oružja? »*Unitas quae dicitur pax*«, »*jedinstvo* koje se naziva mir« (O kraljevstvu, I 2, u Verešovu prijevodu, str. 55) – to je Tomina misao! Pogledajmo i kontekst: »Svaki naime vladar treba težiti za tim da se brine za *dobrobit* onih kojih mu je vladavina povjerena /.../. A dobro i sreća društvene zajednice je u tome da se sačuva njeno jedinstvo, što će reći mir, jer ako njega nema, nema ni *koristi od zajedničkog života*, da pače, nesložna zajednica postaje sama sebi teret. Stoga upravitelj zajednice mora nadasve težiti za tim da sačuva jedinstvo u miru« (I 2, str. 55; usp. I 15, str 110-111). Svoju je misao Toma još preciznije izrekao i djelomično upotpunio u ovoj rečenici: »Mir uključuje slogu i još nešto dodaje. Zato, gdje god je mir, tu je i sloga. Ali, nije svugdje mir gdje je sloga, ako se mir shvati u pravom smislu riječi /.../. Naime, ako se čovjek i složi s drugim čovjekom, ali *ne po vlastitoj volji, nego kao prisiljen strahom od neke opasnosti* koja mu prijeti, takva sloga nije pravi mir« (II-II 29, 1c et ad 1; kod Vereša, str. 214). I tu je Toma vrlo suvremen!

Što je, po Tominu mišljenju, potrebno da bi došlo do pravog mira? Dvoje. Prvo, prikladne ustanove (prikladno uređenje države, zakoni...). Drugo, osobe zrele za zajednički život. Razmotrimo Tomine misli o jednom i drugom.

6. Izgradnja državnih ustanova

Prvo, jedno upozorenje! Moramo paziti pri nekim Tominim izrazima da im pridijevamo ono značenje koje imaju kod Tome, a ne ono kojim su ti izrazi možda opterećeni od asocijacija kakve se uz njih bûde u nama. To treba imati na umu kad kod Tome čitamo da je monarhija najbolji oblik vladavine. No Tomina monarhija nije feudalna, pogotovo ne diktatorska monarhija. U Tominoj monarhiji narod sudjeluje u vlasti. Tominu misao moći ćemo razabrati u ova dva navoda.

»Kad je riječ o dobrom rasporedu vladarâ u nekoj državi ili u nekom narodu, valja obratiti pozornost na dvije stvari. Prva je da *svi članovi imaju nekog udjela u upravi*; time se naime čuva mir u narodu te *svi vole i čuvaju* takav poredak /.../. Drugo, valja pripaziti na vrstu vladavine, odnosno na poredak upravnih tijela. Takvih ima više vrsta /.../. Najbolje državno uređenje je ono koje je dobro složeno od kraljevstva u kojem je jedan na čelu svih, zatim od aristokracije, ukoliko mnogi kreposni sudjeluju u vladanju /tu se vidi što kod Tome otprilike znači riječ »aristokracija«, i od demokracije, to jest od vlasti naroda, ukoliko se vladari mogu izabrati iz puka i puku pripada njihov izbor« (I-II 105, 1c; str. 210). Izgrađujući feudalizam Europa se je jako udaljila od tog Tomina načela.

Kao uvod u drugi navod moramo se prisjetiti da je za Tomu povezujuća sila u državi ne prisila kao takva, nego prvotno savjest. Poslušnost zakonima – a zakoni, ovi ljudski, tek onda su zakoni, ako su nastavak i konkretizacija vječnog Božjeg i prirodnog zakona¹² – obaveza je savjesti. Je li zakon – taj zakon koji obvezuje u savjesti – samo ono što izravno donosi vladar kao zakon, ili zakon može nastati naprosto uhodanim običajem, dakle *izravno iz naroda*? Iz Tomina odgovora u prilog ove druge alternative razabire se njegova misao o kompetenciji naroda pri nastanku zakona: »Više vrijedi za opsluživanje nečega sporazum cijeloga naroda /.../ nego autoritet vladara kojemu vlast donošenja zakona pripada ukoliko predstavlja narod« (I-II 97, 3, ad 3; str. 203). U tom istom »odgovoru na 3. razlog« Toma kaže i ovo: »Ako pak narod nema slobodnu vlast da donosi sebi zakon ili da ukine zakon što ga je postavila viša vlast, ipak običaj koji prevladava u narodu poprima snagu zakona, ukoliko ga dopuštaju oni na koje spada da donose zakon narodu; time oni, naime, odobravaju, čini se, ono što je uvedeno običajem« (ib.). Prosudujemo li cijeli taj 3. članak, očito je da su Tomine simpatije na onom prvom obliku vladavine u kojem vladaru »vlast donošenja zakona pripada ukoliko predstavlja narod«. No ako narod negdje i nema tu specifičnu vlast, ipak njegovo običajno pravo dosiže uzvišenost zakona neizravno, time što ga zakoniti zakonodavac šutke odobrava. Narod, dakle, sudjeluje u onome što donosi obvezu savjesti.

7. *Nosilac uprave mora biti izgrađena osoba*

Budući da su zakoni kao neke vrste nastavak i konkretizacija vječnog Božjeg i naravnog zakona te obvezuju u savjesti – tako to Toma naučava – jasno je da takva služba ima u sebi nešto važno i značajno na području koje možemo već nazvati religioznom, sakralnim, duboko etičkim, Dakako da je i to uočio Toma. Njegove ćemo misli o tome razmotriti u 9. podnaslovu. No o toj izgrađenosti osobe nosioca uprave Toma je napisao niz zapažanja, i to vrlo impresivnih, također takvih koja može lako shvatiti i prihvatiti pa i onaj koji nije religiozan (o tim Tominim zapažanjima govorimo u ovom i sljedećem podnaslovu, 7. i 8.)

Kraljevstvo je najbolja vladavina za narod, ako se ne pokvari. Ali, budući da se kralju daje velika vlast, kraljevstvo se lako izopačuje u tiraniju, osim ako je izvanredno krepostan onaj kojemu se povjerava takva vlast« (I-II 105, 1, ad 2; str. 211). »Kao što je vladavina kralja najbolja, tako je vladavina tiranina najgora« (*O kraljevstvu* I 3; str. 57).

»Vladavina biva nepravedna po tome što vladar zanemarujući zajedničko dobro mnoštva traži svoje vlastito dobro« (*O kraljevstvu* I 3; str. 58).

12 Usp. I-II 95, 2 (str. 179-181); I-II 96,4 (str. 191-193); I-II 96,6 c (str. 196).

Toma nije ostao samo pri ovim općim i gotovo shematskim tvrdnjama. On je ušao u pojedinosti, ali ni tu u neke tek rutinski i standardno promatrane pojedinosti. Njegova su zapažanja suptilna i profinjena, odraz jedne zbilja lijepe duše, duboko humane. »Budući da tiranin zanemarujući zajedničko dobro traži svoje vlastito dobro, on nužno tlači svoje podanike na razne načine, već prema tome koje ga strasti zarobljuju /.../. No tiranin ne tlači podanike samo u pogledu tjelesnih dobara, nego ih također sputava u duhovnim dobrima. Budući da je za njih /tirane/ važnije da vladaju nego da budu korisni, sprečavaju svaki napredak svojih podanika tumačeći svaki njihov uspjeh kao opasnost za njihovu opaku vlast. Tirani, naime, više sumnjiče dobre nego zle i uvijek strahuju od kreposti drugih ljudi. Stoga spomenuti tirani nastoje da njihovi podanici ne postanu kreposni te ne steknu volju za velike pothvate i pokušaju zbaciti njihovu opaku vlast. Također nastoje da podanici ne stvaraju među sobom čvrste saveze prijateljstva i da ne uživaju međusobno u blagodatima mira, nego da dok jedan prema drugome gaje nepovjerenje ne uzmognu ništa poduzeti protiv njihove vlasti. Stoga tirani siju razdore među podanicima, podržavaju one koji su već nastali i zabranjuju sve ono što doprinosi savezništvu među ljudima, kao na primjer ženidbene veze, svečane gozbe i slične priredbe na kojima među ljudima obično nastaju prijateljstvo i međusobno povjerenje. Također nastoje da im podanici ne budu moćni i bogati, jer sudeći o podanicima prema svojoj pokvarenoj savjesti, strahuju da kao što su oni sami upotrebljavali moć i bogatstvo da škode drugima, tako bi ih i podanici mogli upotrijebiti protiv njih /.../. Iz toga slijedi da vladari koji bi trebali poticati podanike da budu kreposni, zlobno im zavide na kreposti te joj, po mogućnosti, postavljaju zapreke, pa je zato malo kreposnih ljudi u tiranijama« (*O kraljevstvu* I 3; str. 59-61).

Tomino zapažanje upozoruje nas i na ovo: »Prirodno je također da se ljudi odgajani u strahu izrode u ropske duše /»in servilem degenerent animum«/ i postaju malodušni za bilo koje muško i odvažno djelo. To potvrđuje iskustvo u onim pokrajinama u kojima su dugo vremena vladali tirani. Stoga Apostol /sv. Pavao/ kaže Kološanima /Kol 3,21/: 'Očevi, ne ogorčujte svoje djece da ne postanu malodušni'!« (*O kraljevstvu* I 3; str. 61).

To poglavlje, puno takvih zapažanja, Toma završava ovako: »Salomon kaže /Izr 28,15/: 'Lav koji riče i gladan medvjed: takav je bezbožni vladalac siromašnu narodu.' Stoga se ljudi skrivaju od tirana kao od okrutnih životinja, jer je ista stvar, čini se, biti podvrgnut tiraninu i biti plijen divlje životinje« (*O kraljevstvu* I 3; str. 62).

Te snažne misli i način kako su izrečene same su sebi komentar i ocjena. Dodajmo i Tomine misli o omraženosti tiranina u narodu i o posljedicama te omraženosti, a i o osobitoj Božjoj kazni (*O kraljevstvu* I 10 i 11; str 88-95, 95-97).

8. *Problem oslobođenja od tiranije*

»Prije svega /»Primum autem est necessarium«/, potrebno je da birači kojih je to služba, promaknu za kralja čovjeka takvih osobina koji po svoj prilici neće zastraniti u tiraniju« (*O kraljevstvu* I 6; str 67).

»Zatim /»Deinde«/ upravu kraljevstva treba tako urediti da se postavljenom kralju oduzima mogućnost za tiraniju. Istodobno valja ograničiti njegovu vlast tako da je ne mogne olako skrenuti u tiraniju« (*O kraljevstvu* I 6; 67-68).

No do tiranije ipak od vremena do vremena dolazi. Što da se radi?

Ako tiranija ne prelazi u krajnost, Toma svjetuje nek se podnese kao nešto privremeno i nek se time predusretnu mnoge opasnosti od kojih su neke teže i od same te tiranije. Može, naime, pokušaj obaranja tiranije neuspjeti, pa tiranin postane još okrutniji. Dalje, i samo to obaranje tiranije – bilo već u vrijeme pobune, bilo poslije uklanjanja tiranina – zna dati povoda da se mnoštvo razdijeli na suprotne strane u uređenju nove vladavine. I još: »Ponekad se događa i to da mnoštvo izagna tiranina s nečijom pomoći, a ovaj čim se dočepao vlasti zavede tiraniju – i u strahu da sam ne pretrpi ono što je drugome činio – navali na podanike još teže ropstvo« (*O kraljevstvu* I 6; str. 68).

»No kad bahatost tiranije postaje nepodnošljiva«, rješenje nije u tom da pojedinac preuzme inicijativu i ubije tiranina. »Bilo bi, naime, opasno i za narod i za njegove upravitelje kad bi neki po vlastitom nahođenju /»privata praesumptione«/ ubijali vladare, pa makar da su i tirani« (*O kraljevstvu* I 6; str. 70). Tu tvrdnju Toma ne potvrđuje teološkim ili etičkim razlozima, nego zapažanjem: »Jer se na ovako opasne pothvate prije odlučuju zli nego dobri« kojima i čestiti kralj može postati težak, tako da od njih »narodu više prijeti opasnost da izgubi dobroga kralja, nego što mu se pruža prilika da ukloni tiranina« (ib.).

Ono za što nema kompetencije pojedinac, može učiniti zajednica: »Čini se da je protiv okrutnosti tirana bolje istupati ne po vlastitom nahođenju nekih pojedinaca, nego autoritetom javnosti. Jer, ponajprije, ako je právo nekog naroda da odredi sebi kralja, onda nije nepravedno da taj isti narod ukloni postavljenog kralja, ili da ograniči njegovu vlast, ako je tiranski zloupotrebljava« (*O kraljevstvu* I 6; str. 70). Takav kralj-tiranin nije bio vjeran svojim obavezama prema narodu, zato ni narod ne krši vjernost prema njemu, makar mu prije obećao vjernost pa i vječnu (usp. str. 70-71).

Toma naučava i ovo: »Ali ako právo izbora kralja za zajednicu pripada nekoj višoj vlasti, onda od nje treba tražiti da poduzme mjere protiv zloće tiranina« (*O kraljevstvu* I 6; str. 71). To je vjerojatno aluzija na ugled i moć kakvu su više-manje imali pape u tom, 13. stoljeću.

Mogući su slučajevi u kojima se protiv tiranina ne može naći ljudska pomoć. Ostaje i tada da se ljudi uteknu Bogu, pomoćniku u nevolji i tjeskobi. Može Bog ili preobratiti tiraninovo srce, a može ga na bilo koji način ukloniti. »Božja ruka nije postala kraća da ne bi mogla osloboditi svoj narod od tirana.« I još je nešto potrebno: »Ali da bi narod zaslužio to dobročinstvo, treba prekinuti s grijesima, jer bezbožnici s Božjim dopuštenjem osvajaju vlast radi kazne grijeha; Gospodin kaže po Hošaji /Hoš 13,11/: 'U gnjevu svom kralja ću ti dati', a u Jobu se kaže /Job 34,30/ da 'pušta vladati himbena čovjeka radi grijeha naroda.' Stoga treba ukloniti grijeh da bi prestalo mučenje tiranâ« (*O kraljevstvu* I 6; str. 72-73).

Te smo tekstove iznijeli prilično opširno, ali, držim, neće nam to čitatelji zamjeriti. Možda bi nam prije zamjerali da im nismo omogućili ovaj dokumentirani uvid u Tomino razmišljanje o toj temi koja je, nažalost, prečesto suvremena, pa i previše suvremena.

9. Putovi do izgrađene osobnosti vladara

Kako se razabire iz ovoga što smo do sada rekli, kod Tome u pitanjima o državi ima dobrano više onoga što se odnosi na osobu, na savjest..., nego onoga što se odnosi na same državne ustanove kao takve. Pa i same te državne ustanove i zakoni treba da budu – od vlastodršca – izgrađeni na Božjem-prirodnom-vječnom zakonu, i – od državljana – prihvaćeni kao obveza savjesti. I zato, premda su potrebne prikladne uredbe države (v. rečeno pri završetku našeg 5. podnaslova), još je potrebija izgradnja osobâ (v. rečeno u našem 7. i 8. podnaslovu).

Vladar mora doći dotle da mu žudnja za slavom ne otme slobodu duha. »Iz žudnje za slavom proizlaze opasna zla« (*O kraljevstvu* I 7; str. 75). Dolazi do neodgovornog ratovanja. Dolazi do dvoličnosti, pretvaranja: »Žudnja za slavom srodna je s još jednim porokom, to jest s pretvaranjem. Budući da je teško steći prave kreposti, koje doista zaslužuju čast i slavu, i malo je onih koji ih postižu, mnogo ljudi žudeći za slavom pretvaraju se da su kreposni (*O kraljevstvu* I 7; str. 76). Kao ilustraciju tih Tominih misli spomenimo Napoleonova ratovanja, te demagošku propagandu 19. i 20. stoljeća (gdje je i gospodarski vidik imao utjecajnu ulogu).

No Toma je i realist; iako želi što boljeg vladara, doista izgrađenog i u sebi slobodnog, ipak dodaje i ovo: »/.../ budući da malo ljudi postiže pravu krepost, čini se da je podnošljivije ako se za upravu izabere čovjek koji se zbog straha od ljudskog mišljenja bar suzdržava od očiglednih zala« (nav. dj. str. 77).

Zanimljivo je da Toma u tom (7.) poglavlju mnogo više nego inače navodi tekstove i misli Aristotela, Cicerona, Salustija (i Augustina ovdje spominje, no njega i drugdje često) – gotovo kao u kakvom retorskom tekstu, što inače čini tek tu i tamo.

Nešto propovjedničke retorike ima i u sljedećem (8.) poglavlju, gdje razlaže kako je u Bogu vladareva plaća (str. 78-83). Dakako, ima tu i precizne teologije.

A iduće (9.) poglavlje (str. 83-88), gdje Toma razlaže »koji će uzvišen i veličanstven stupanj nebeskog blaženstva primiti kraljevi koji kraljevsku službu obavljaju dostojno i pohvalno« (str. 83-84), na mahove je već nalik na pobudno duhovno štivo. Misao uz koju se vežu teološki razlozi i oni pobudni poticaji otprilike je ova: »Ljudi hvale svaku osobu i Bog joj to računa u nagradu ako pomaže potrebnome, pomiruje zavađene, oslobađa potlačnog od silnika i napokon ako nekome na bilo koji način daje spasonosnu pomoć i savjet. Koliko li dakle više zaslužuje pohvalu od ljudi i nagradu od Boga onaj tko omogućuje da cijela pokrajina uživa mir, tko suzbija nasilje, promiče pravednost i pokazuje svojim zakonima i zapovijedima što ljudi trebaju činiti« (*O kraljevstvu* I 9; str. 85). A da bi vladar mogao biti dobar vladar, mora nadvladati i specifične poteškoće s kojima se susreće, naime one koje dolaze od jezika »što ih do neba časte«, i što »mnogi koji se popnu na vrhunac moći gube krepost koju su, čini se, pokazivali dok su bili na nižem stupnju« (*O kraljevstvu* I 9; str. 86,87); oni moraju biti spremni – jer i vladari griješe – na »žrtve poniznosti, milosrđa, i molitve za svoje grijeh« (ib., str. 87).

10. Vladar i duhovna dobra

Svoje zaključke Toma izvodi gledajući na čovjekovu svrhu. »Kad bi posljednja svrha čovjeka bila neko dobro koje je u njemu samome /koje ga ne nadilazi – tu Toma misli na završnu čovjekovu svrhu kod Boga, u Isusu Kristu, a ta čovjeka nadilazi/, onda bi i posljednja svrha naroda kojim treba vladati bila u tome da postigne to dobro i da ga zadrži. I kad bi posljednja svrha – bilo jednoga čovjeka, bilo naroda – bila u tjelesnom životu i tjelesnom zdravlju, onda bi to bila služba liječnika; kad bi pak posljednja svrha bila u sabiranju bogatstva, onda bi kralj naroda trebao biti neki privrednik, a ako bi to dobro bilo spoznaja istine, onda bi kralj trebao nositi službu naučitelja. Međutim, čini se da je posljednja svrha ujedinenog naroda da živi kreposno« (*O kraljevstvu* I 14; str. 104-105). Ta zadnja rečenica i njezin nastavak u vezi je s Aristotelovom naukom (iz *Politike* III 9) i donekle opterećena nekim isključenjem robova iz građanske zajednice¹³ kao i previše »horizontalističkim« shvaćanjem kreposti. To posljed-

13 Kao što je poznato, ropstvo je postojalo ne tek stoljećima, nego i tisućljećima. Oblici su mu bili različiti. Záhvati u te oblike bili su vrlo složeni, već prema vremenima, krajevima i različitostima utjecaja – po smjeru i nadahnuću nekad pozitivni, nekad negativni – na tu mučnu pojavu, tako da stručnjacima ostaje još uvijek mnogo za dalje istraživanje.

Od Tomina stava prema ropstvu spomenimo prvo I-II 94,5 ad 3 (u ovoj knjizi str. 174 i 175). Tu čitamo kao prigovor tvrdnji tog članka – članak, naime, tvrdi da je naravno

nje Toma upotpunjuje: »/.../ da po kreposnom životu dospije do uživanja Boga« (str. 105-106). »Budući da je cilj dobrog života u ovome svijetu nebesko blaženstvo, dužnost je kralja da se tako brine za dobar život naroda da bi po njemu mogao postići nebesko blaženstvo, a zabrani, koliko je moguće, ono što se tome protivi« (*O kraljevstvu* I 15; str. 109).

Razmišljanje o nebeskom životu kod Boga kao o cilju ovog zemaljskog života navodi Tomu na razmišljanje o načelnom stajalištu u odnosima Crkve i države. Jedino Isus Krist može čovjeka voditi njegovoj konačnoj svrsi, onom susretu-uživanju Boga (»fruitio divini«). A služba Isusova kraljevstva nije povjerena zemaljskim kraljevima, nego svećenicima, Rimskom prvosvećeniku, te zato i tu vrijedi odnos da se oni koji se brinu za među-ciljeve (ne-posljednje ciljeve) pokoravaju onome koji se brine za posljednji cilj (usp. *O kraljevstvu* I 14; str. 106-108).

U kršćanskom ozračju to je načelo – kao načelo – besprijekorno. A primjena toga načela kroz povijest dobivala je razne oblike raznih vrijednosti. Jamačno se nikada neće naći oblik primjene koji bi bio naprosto »najbolji«! U Tominu tekstu osjeća se ozračje papine vlasti 13. stoljeća.

pravo nepromjenjivo – da premda »u naravno pravo spadaju zajedničko posjedovanje svih (dobara) i jedna te ista sloboda za sve«, ipak ljudski su zakoni izmijenili ta prava. U odgovoru Toma ne poriče činjenicu tih takvih ljudskih zakona, a niti opozivlje svoju tvrdnju o stalnosti naravnoga prava. To oboje spaja tako da razlikuje samu jezgru naravnoga prava i njegovo dalje proširenje. »Diobu posjedâ i služenje (čovjeka čovjeku) nije uvela narav nego razum ljudi radi dobrobiti ljudskog života. No time je naravni zakon izmijenjen samo u tom smislu da su mu dodane neke korisne odredbe« (str. 175). Tu se moramo zapitati u čemu su te navodno korisne odbredbe. Da bismo došli do objektivnog odgovora, moramo paziti da Tomin tekst ne proširimo onim o čemu Toma tu nije govorio. On govori o služenju samo općenito. Na drugome mjestu, komentirajući Aristotela, kaže da je za one koji nisu pogodni »ad opera rationis« a pogodni su »ad exequenda opera corporalia«, dobro da budu pod vođstvom onih mudrih (usp. *Sententia libri Politicorum*, liber 1, lectio 3, num 13; ed. Busa 4, str. 251 stupac c; usp. II-II 57,3 ad 2, u ovoj knjizi str. 240). No onakvo služenje pri kojem gospodar podčinjava drugoga sebi na korist, a ne na korist njegovu ili na zajedničku korist, bolno je i ne može ga biti osim po krivnji i dosljedno kazni podređenih; štoviše, da nije bilo istočnoga grijeha, toga ne bi bilo (usp. I 96, 4 c). A mogućnost da rob ne bude pripušten kao svjedok na sudu – to je samo jedan između mnogo sličnih slučajeva nepripuštanja za svjedoka onih osoba za koje se može misliti da će biti nepouzdan svjedoci. Takvi su, uz ostale, prijatelji i neprijatelji sudske stranke, njezini domaći..., a robovi zato jer im se može zapovijedati i jer mogu biti nagovoreni (»possunt induci«). Jasno je da je to sasvim nešto drugo nego nepoštivanje osobnosti roba. Toma ne ide dalje.

Budući da je kod Tome uloga savjesti važna, može nam pomoći za razumijevanje cijele one situacije naš Poljički statut u kojem je također uloga savjesti znatna. Poljički statut donosi odredbe za slučaj kad »kmetić« odlazi od svoga gospodara. Ima tu mnogo ne samo elastičnosti nego i dubinske humanosti. »Napokon i na kraju, mora se vidjeti i razabrati da li gospodar kmeta tjera, ili on od gospodara bježi bez uzroka: to se mora različito ocijeniti. *Slobodno je čovjeku od zla bježati ako može*« (Miroslav Pera, *Poljički statut*. »Književni krug«, Split, 1988, str. 495, čl. 89 c). A »status 'kmetića' je donekle sličan statusu rimskoga roba kasnoantičkih vremena«, veli M. Pera (nav. dj. str. 171, nastavak bilj. 11 s prethodne strane).

11. Tomin osjećaj za pojedinosti općeg dobra ide sve do ekologije

Toma ne ostaje samo kod velikih načela za rješenje velikih pitanja o uvjetima dobro uređene vladavine i o predusretanju opasnosti tiranije. On zalazi i u pojedinosti, ali ne u smjeru totalističkog zarobljavanja čovjekova duha, nego upozoruje na što sve treba da pazi čovjekov duh pri izgradnji dobro uređene zajednice. Ugodno nas iznenađuje ne samo uravnoteženost Tominih izlaganja – nju susrećemo tako reći u svakom Tominu tekstu – nego i širina njegovih zapažanja.

Za gradnju grada treba odabrati prikladno mjesto. Klima neka bude umjerena (*O kraljevstvu* II 1; str. 113). Grad mora imati zdrav zrak. Toj tvrdnji – za koju će možda ponetko reći da je sama po sebi razumljiva – Toma daje ovo obrazloženje: »Pretpostavka je naime *društvenog* života prirodan život, a ovaj se čuva neoštećen u čistom zraku« (II 2; str. 115-116). Kao da je to napisao ne sveti Toma u svom 13. stoljeću, nego neki naš suvremeni ekološki entuzijast!

»Mjesto koje se izabire za izgradnju gradova mora biti takvo da stanovnike razveseljuje svojim ugođajem /»amoenitate«/. /.../ Mjesto je udobno ako se prostire na širokoj ravnici, s izdašnim stablima, lijepa izgleda zbog blizine brdâ, krasnih šuma i natopljeno vodama« (II 4; str. 122).

No tu Toma dodaje, spominjući istu misao kod Aristotela, da »previše udoban kraj nepotrebno potiče ljude na naslade, što je za grad veoma štetno. Prije svega, ljudima koji se predaju nasladama otupe osjećaji, jer naslada tih užitaka utapa dušu u osjetila tako da ona ne može slobodno rasuđivati o užicima /.../. Onima koji previše prijanjaju uz naslade omlohavi duša i nemaju odvažnosti da poduzmu bilo što teško i malodušni su u podnošenju napora i u svladavanju pogibelji« (II 4; str. 122-123). Takvi se često ulijene, predavajući se nasladama, propuštaju nužne poslove, istroše se – a i dalje željni naslada – predaju se krađi i pljački. No ta upozorenja na opasnosti nisu Tomi razlog a da ne bi završio ovako: »No u društvenom životu potrebno je malo užitka kao nekog začina da bi se duše ljudi obnovile« (II 4; str. 123-124). Tipična Tomina realistična uravnoteženost!

I trgovinu Toma smatra ne samo korisnom nego i potrebnom, ipak uz neke mjere opreza. Od opasnosti koje spominje Toma izdvojimo ovu: »Jer budući da trgovci najviše teže za probitkom, u srcima građana se po trgovini ukorijenjuje pohlepa. Iz toga pak slijedi da sve biva predmet kupoprodaje /»omina fiant venalia«, te čim nestane /ozračje u kojem vlada/ povjerenje /»fide subtracta«/ otvaraju se vrata prijevarama, pa prezirući javno dobro svatko služi svom probitku« (II 3; str. 121). No zbog tih opasnosti Toma ne odbacuje trgovanje; samo upozoruje na potrebnu pozornost, te završava: »Stoga se savršeni grad mora umjereno baviti trгови-

nom« (II 3 svršetak; str. 122). Ta riječ »umjereno« – kako mnogo znači u kontekstu cjelovito promatrane Tomine misli!

Sveti Toma imao je, dakle, veoma razvijen osjećaj za život države, i to ne samo nekako uopće, nego i za njezinu svakodnevnicu. A ipak on nije namjeravao osnovati neki, po filozofskoj zamisli, uređen grad, kao Platon ili Plotin (kako smo rekli na početku ovog našeg rada, u 1. podnaslovu). Štoviše, kad je umro ciparski princ Hugo II. iz Lusignana (1253-1267), kojemu je bilo namijenjeno djelo *O kraljevstvu*, Toma ga prestaje pisati i djelo ostaje, nažalost, nedovršeno. A ono što nam je ostavio u Sumi teologije (i ne samo u tom djelu), to su putokazi i misli vodilje, potekle iz najdubljih dubina čovjekova razmišljanja i na filozofski i na teološki način; potekle od mislioca genija – i to genija iz najužeg kruga vrhunskih mislilaca svih vremena i svih svjetonazora – koji je ujedno pun smisla i razumijevanja za čovjeka, po srcu plemenit i životno iskren. To Tomino preferiranje onog *studijskog* dijela rada pri razmišljanju o državi kao da je na svoj način bilo najavljeno onom anegdotom o Tominu ponašanju na ručku kod kralja Ljudevita IX. (mi smo je ispričali u našem 2. podnaslovu). Ne znam je li gdje Toma izričito napisao da ideje vladaju svijetom, ali iz njegova postupka može se razabrati da je tako mislio i on. I nije imao krivo!

12. Naš osvrt

»Nesuvremeno i suvremeno« – to je 5. podnaslov ovog našeg razmišljanja u vezi s Verešovim izborom tekstova svetog Tome Akvinskog o državi. Na završetku ovog našeg razmišljanja još je jasnije nego što je bilo u samom 6. podnaslovu da je Tomina nauka o državi istodobno i »strašno« nesuvremena, i ujedno vrhunski i skrajnje, upravo alarmantno suvremena. Prelistajmo pod tim vidikom ovaj prikaz, ili radije, prelistajmo samu knjigu.

Kao uvod u to prelistavanje učinimo još nešto, uočimo ono što se u toj Tominoj nauci može, kako se to kaže, čitati između redaka. Toma, doduše, nije poput kakvog pisca antidrame imao namjeru pisati tako da ono neizrečeno bude glavna piščeva poruka; ono neizrečeno kod Tome zaista i nije ono glavno. Ali uza sve to, da bi se bolje zamijetilo ono što jest glavno, korisno je obratiti pozornost na ono popratno, na ono što se čita između redaka. Ima tu i paradoksa, gotovo bih rekao šokantno iznenađujućih činjenica, ali u pozitivnom smislu, gdje se pitamo zar je takvo što bilo moguće. Kakva su to bila vremena kada se je zahvatu savjesti davala tako značajna uloga! Kakva su to bila vremena kad se je moglo pisati naputke za buduće upravitelje država s takvim naglaskom na udjelu savjesti – a s njime i na religioznom kontekstu utjecaja savjesti – da ti napisi već podsjećaju na ono što se piše, npr. za svećeničke pripravnike. A te

tekstove nije napisao pusti kabinetski učenjak koji nema veze sa stvarnim životom. Jedva da ćemo se zabuniti ako Tomin vapaj za zahvatom savjesti povežemo ne samo s njegovim filozofskim i teološkim razmišljanjem nego i s njegovim doživljajima, kako s onima u djetinjstvu kad mu je brat bio osuđen na smrt i kad se bezobzirno ratovalo baš u njegovu zavičajju, ali isto tako i s onim doživljajima u zreloj dobi u Parizu u vrijeme Ljudevita IX. (usp. rečeno u našem 2. i 3. podnaslovu). Da li ćemo o tom reći samo »o tempi passati«, ili je to upozorenje nama, upozorenje nad kojim se i te kako treba zamisliti? Kada čitamo što je Toma napisao o državi – imajući pritom pred očima ono ozračje što smo ga, kako upravo rekosmo, mogli zamijetiti između redaka – postaju nam ti tekstovi dobrobrano jasniji i plastičniji, govore nam više.

Ti Tomini tekstovi, po svojoj književnoj vrsti znanstveni ne samo u Sumi nego i u poučno-odgojnom djelu *O kraljevstvu*, ujedno su put prema uočavanju psihološkog doživljavanja države u onih Tominih suvremenika. To su bili do u srž *slobodoljubivi* ljudi i ujedno duboko vjerni općem, *zajedničkom* dobru što su ga ostvarivali u državi. Jedva da bi nam ikoji pisac romana mogao plastičnije opisati psihologiju njihova doživljavanja gordog ponosa slobode i odgovornosti u savjesti pri sudioništvu u upravi države, njihove vlastite i slobodne, nego što se to može zamijetiti između redaka u Tominim razmišljanjima npr. o problemu tiranije i o načinima kako tiraniju treba nadvladati. U Tominim se tekstovima osjeća kako su njegove simpatije više uz ono aktivno sudioništvo u upravi nego što su uz ono relativno pasivnije življenje u uglavnom dobro uređenoj državi.¹⁴

14 U II-II 104, 2 ad 3 (u ovoj knjizi str. 330-331) Toma uspoređuje dva moguća slučaja pri izvršavanju naloga snagom poslušnosti. U prvom je nalog težak. Onaj koji taj nalog izvršava, sluša poglavara ne zbog sebe ili nečeg svoga, nego samo zato što je to zakonit nalog. U drugom slučaju nalog je podložniku drag. On ga izvršava ne samo iz želje za opravdanim slušanjem nego i po vlastitoj volji. Pri tome Toma registrira mišljenje prema kojem bi ono izvršavanje koje je ujedno i po vlastitoj volji bilo nekako umanjena poslušnost, ali on ostaje suzdržan prema tome mišljenju, te završava: ».../ može se dogoditi da poslušnost i u onome što je povoljno, kad čovjek nalazi u tome i nešto svoje, ne bude manje hvale vrijedna, naime, kad onaj koji je poslušan vlastitom voljom jednako tako odano nastoji ispuniti ono što je zapovjedeno.« Upravo taj drugi moguć slučaj smatra Toma poželjnim u državi, i to baš i u monarhiji (kako smo već izložili u 6. podnaslovu, Toma preferira monarhiju, ali takvu kojoj i narod ima velik utjecaj). U *O kraljevstvu* I 4 (str. 63) čitamo: »Često se, naime, događa da ljudi koji žive pod kraljevskom vlašću nevoljko rade za zajedničko dobro, jer smatraju da njihov doprinos zajedničkom dobru ne koristi njima samima, nego samo onome tko ima vlast nad zajedničkim dobrom. Ali kada vide da zajedničko dobro nije u rukama jedne osobe, onda ga i ne smatraju tuđim vlasništvom, nego se svatko brine za nj kao da je njegovo vlastito dobro.« A u I 2 (upravo u tom poglavlju iznosi prednosti monarhije) baš da bi država mogla živjeti kao sretna država, Toma preporučuje svima Pavlov savjet (iz poslanice Efežanima 4,3) u svrhu za državu potrebnoga jedinstva: »Nastojte sačuvati jedinstvo duha povezani mirom« – to je, dakle, poziv svima na aktivno zalaganje u tom smjeru. Te kad se tako nadvladaju nesloge i nemir, dogodit će se da »pokrajine i države kojima upravlja jedan kralj uživaju u miru, u njima cvate pravednost i vesele se svakom obilju« (str. 55 i 57).

Kada svjesni tog ozračja što smo ga mogli naći između redaka, čitamo što je Toma napisao o državi – napose u Sumi teologije – postaju nam ti tekstovi dobrano jasniji i plastičniji, govore nam više.

Naše simpatije za Tominu nauku o državi ne priječe nas, dakako, da pozdravimo i da duboko cijenimo brigu svih naših suvremenih stručnjaka za dobro – i za što bolje – uređenje pravne države. No oni sami – upravo zato što su stručnjaci – neće nam zamjeriti ako reknemo da je ozračje njihova rada – sve i bez njihove krivnje – poprilično zahvaćeno duhom pravnog pozitivizma. Nismo toliko naivni pa da – kao nekim prečacem i skraćenim putem – pokušavamo dati »dobre savjete« u struci koja, uostalom, nije naša. Ne poričemo da ima mnogo realizma u zapažanjima Ibn Halduna i Tome Hobbesa. Ne poričemo prednosti koje je postigao baš pravni pozitivizam inzistirajući na auktoritetu pravne vlasti (dakako uz uvjet da se ima na umu – po potrebi i kritički – koji su izvori, dometi i ograničenja pozitivne pravne vlasti). Ali ima, valjda još i više, realizma u sudu povijesti o raznim pristupima problemu države; a taj sud povijesti – upravo u našem stoljeću – drastično opipljivo pokazuje apsurdne ozračja nagodbe među vukovima a na štetu ozračja savjesti i brige – baš po savjesti i slobodi – za opće dobro.

U tome je vrhunska suvremenost Tomina gledanja na državu i na uvjete njezina postojanja i vrijednosno uspjelog djelovanja.

I zato kada na kraju, u tom kontekstu, kažemo da smo zahvalni priređivaču i izdavaču knjige: Tomu Akvinski, *Država*, jasno je da nam to nije tek konvencionalna izreka.¹⁵

15 Naše iskreno priznanje neće nas ipak zapriječiti u pokojoj kritičkoj primjedbi. Šteta što nije na vrhu svake strane naznačeno koji se Tomin tekst ondje nalazi. Šteta je također što nema onakvog kazala koje bi pregledno obavijestilo čitatelja koje sve Tomine tekstove može naći u ovoj knjizi (sebi sam pomogao tako da sam u Sadržaj, str. 349-350, ispisao o kojem se dijelu Sume radi, da li I-II ili II-II. Nešto slično /točnije: broj stranice/ upisao sam u prijevod Gortana i Barbarića, v. bilj. 3, gdje se na str. 745 označuje što je preveo Gortan, a što Barbarić. Možda će kojem čitatelju dobro doći to moje iskustvo).

Veseli nas što možemo pohvaliti i urednost u tiskanju: tiskarskih je pogrešaka malo. Tako npr. na str. 149, odozgor 4.red, tiskano je »kojima« (u množini), a treba »kojim« (u jednini). Prevodilac o. Vereš upozorio me je na izraz »dovoljno hrane« (str. 118, odozgor 6-7 red), a bolje bi bilo »prikladne hrane«, »convenientium ciborum«. No nisu tiskarske pogreške kad u latinskom tekstu *O kraljevstvu* imamo običan *e* mjesto *ae*

*SETTLEMENT BETWEEN WOLVES —
OR THE CALL OF CONSCIENCE FOR THE PUBLIC GOOD*

Thomas Aquinas about the State.

Miljenko Belić

Summary

This philosophical work is based on thoughts about translation of texts of Thomas Aquinas' made by Tomo Vereš and gathered under title "The State". Thomas' conception of State and Ruler followed both biblical paths and the path defined by contemplation of "bonum commune", "the public good". In his reflections on this subject, the author points out the Islamic thinker Ibn Haldun, and he compares Thomas' and his ideas. Within the State, real peace should reign, therefore adequate institutions and persons sufficiently developed for life in common are required. Thomas offers us principles for the establishment of state institutions. The cohesive force within the State is, primarily, conscience, not compulsion, since obeying the laws is a case of conscience. Legislative authority is based on the people. Kingdom is the best form of rule for the people, if the people – in convenient way – takes part in governing and so considers the state as something that belongs to him, and if it does not deteriorate. The author mentions a series of details treated in Thomas' papers. Special attention is paid to the analysis of liberation from tyranny. A ruler should be of complete integrity and distinctly concerned in spiritual goods.